

Актуальные политические, правовые и социально-психологические исследования в традициях ведущих научных школ: достижения, тенденции, перспективы : [международная коллективная монография] / под ред. акад. В.И. Веретенникова, акад. Т.П. Висковатовского, акад. В.А. Толстика. – Макеевка : МЕРИ : Лондон-Донецк-Донбас. – 2013. – Том 2 – Вып. 2. – С.34–43 (фахове видання).

УДК 159.942 : 616.89–008.444.7–053.6

С.П. Яланська

Проблема розвитку заздрості у старшокласників

Зазвичай заздрість розглядається як деструктивне явище, що спонукає робити зловмисні дії, спрямовані на усунення чужого успіху. Виникаючи при цьому негативні емоції, а іноді й пряма агресія щодо об'єкта заздрості, призводять до розвитку в заздрісника невротичної симптоматики. Досить часто визнання чужого успіху виявляється стимулом змагання й активізації творчої діяльності. Тому, досить важливим є звернення уваги психологів та педагогів на прояви таких емоцій в учасників навчально-виховного процесу загальноосвітніх закладів.

Ключові слова: розвиток заздрості, особистість, освітній заклад, почуття, психокорекція.

Обычно зависть рассматривается как деструктивное явление, что побуждает делать злонамеренные действия, направленные на устранение чужого успеха. Возникающие при этом отрицательные эмоции, а иногда и прямая агрессия к объекту зависти, приводят к развитию в завистника невротической симптоматики. Довольно часто признание чужого успеха оказывается стимулом соревнования и активизации творческой деятельности. Поэтому, весьма важным является привлечение внимания психологов и педагогов на проявления таких эмоций у участников учебно-воспитательного процесса общественнообразовательных учреждений.

Ключевые слова: развитие зависти, личность, образовательное учреждение, чувства, психокоррекция.

Актуальність проблеми.

Психологічною основою заздрості є несформоване в особистості ставлення до іншого як до самого себе і відсутність почуття радості його досягненням. Заздрість проявляється ще з раннього дитинства. Наприклад, коли дитина, маючи свої різноманітні іграшки, хоче мати іграшку свого однолітка, не розуміючи навіть її цінності. Пізніше така поведінка може повторюватись як у шкільному, так і дорослому віці. Особистість, яку

полонить заздрість, постійно порівнює себе з іншими, аналізує матеріальне чи духовне значення об'єкту заздрості.

Досить чітко заздрість проявляється у шкільному віці, особливо це стосується підлітків. Бажання мати такий же зошит чи ранець як у сусіда по парті, таку ж сукню як у подруги, телефон друга, тощо.

Тому проблема заздрості має бути важливим об'єктом психолого-педагогічних досліджень, бути в центрі уваги практичних психологів у закладах освіти, класних керівників, педагогів загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз досліджень з проблеми.

Важливе місце у розкритті проблеми заздрості належить працям зарубіжних та вітчизняних науковців і філософів: М. Кляйн (деструктивний вплив немовлячої заздрості); П. Куттер (психоаналіз заздрості як однієї з пристрастей); В. Моляко (зміст заздрості, та рівні її розвитку); Ф. Ніцше (екзистентна заздрість); З. Фрейд (статева заздрість) та ін.

На основі розгляду вікових періодизацій особистості (Л. Виготського, І. Кона, В. Штерна, Е. Шпрангера, С. Рубінштейна, В. Моргуна, Н. Ткачової, Д. Ельконіна, А. Коссаковського, А. Ткаченка) визначено, що до старшокласників належать учні 15-17 років, котрі втілюють у собі як особливості підліткового віку, так і періоду юності. Для них характерна загальна готовність до активного саморозвитку, складовою якого є творчий підхід до оточуючої дійсності.

Мета статті полягає у психологічному аналізі проблеми заздрості особистості, визначенні її змісту, структури, та основних шляхів її уникнення.

Основний матеріал дослідження.

Бажання бути найкращим в індивіда закладено психогенетично. Це дає змогу конкурувати з іншими індивідами, ставити перед собою важливі цілі, долати значну кількість перешкод на життєвому шляху. Але несформоване ставлення до іншого як до самого себе, відсутність почуття радості його

успіхам, обумовлює постійний знижений настрій, незадоволеність собою, оточенням, а то й призводить до нервових розладів, що ведуть до «самознищення».

Почуття заздрості притаманно будь-якій людині, оскільки вона є біосоціальною істотою, поведінкові ознаки якої обумовлені як психогенетично так і соціальними впливами. Але вплив соціуму є надзвичайно потужним чинником, що може скорегувати біологічні механізми у «правильному» напрямку.

У психологічному тлумачному словнику заздрість розглядається як прояв мотивації досягнення, при якій чиїсь реальні або уявлювані переваги в придбанні соціальних благ – матеріальних цінностей, успіху, статусу, особистих якостей тощо – сприймаються суб'єктом як загроза цінності свого Я і супроводжуються афективними переживаннями [7, с. 145].

За коротким тлумачним словником української мови, заздрити – відчувати прикрість від успіхів іншого [3, с. 316].

Петтер Куттер, німецький психоаналітик, професор, член Німецької психоаналітичної спільноти (*DPV*), визначає заздрість як почуття, яке можна зарахувати до пристрастей, оскільки воно являє собою особливий рід пристрасті і приносить страждання. Автор стверджує, що значення заздрості не можна недооцінювати, але не варто його і переоцінювати. Своєчасно помічена заздрість може бути подолана, що дозволить людям уникнути багатьох неприємностей і даремних жнивну [4].

За результатами анкетування співробітників, викладачів, студентів та магістрантів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (166 осіб) отримали такі дані. На питання «Чи заздрять Вам?» 54,5% відповіли «так», 6,1% – «ні», 39,4% – «не знаю».

На питання «Хто найчастіше заздрить?» отримали такі відповіді : 24,2% респондентів переконані, що це друзі; 28,8% зазначили, що їм заздрять сусіди; 12,1% впевнені, що найбільші заздрісники – це колеги по роботі; 34,8% вважають, що заздрять інші (знайомі, родичі, тощо).

На питання «Чи заздрите, Ви?» 48,5% відповіли «так», 48,5% – «ні», 39,4% – «не знаю».

За результатами анкетування старшокласників Полтавської ЗОШ № 32 (26 осіб) отримали такі дані. На питання «Чи заздрять Вам?» 64,0 % відповіли «так», 6,9% – «ні», 29,1% – «не знаю».

Школярі, котрі відносяться до категорії старшокласників, є надто неоднорідними за своїми індивідуальними характеристиками. Тому, щоб зрозуміти значення заздрості в розвитку особистості в цьому віці, слід визначитися з тими особливостями, що зумовлюють специфіку роботи з даними учнями.

Старшокласниками традиційно вважають учнів 9-11 (9-12) класів. Це – віковий період від 14 до 17 (18) років. За відомими в світі періодизаціями вікового розвитку, вони відносяться до різних класифікаційних груп. Причому, оскільки індивідуальні, статеві тощо особливості у розвитку не можуть не виявлятися, навіть в одному класі можуть навчатися представники різних вікових груп. При цьому варто враховувати й те, що різні вчені не однаково розмежовують вікові ступені розвитку, дають їм різні назви, і, відповідно, деякі характеристики теж мають розбіжності.

Л. Виготський [1] визначає розвиток дитини як "безперервний процес саморуху, що характеризується в першу чергу виникненням і утворенням нового, чого не було на попередніх сходинках". Відповідно "основним критерієм розподілу дитячого розвитку за окремим віком" в його схемі виступають особистісні новоутворення. Період розвитку дитини з 14 до 17 років вчений називає пубертатним.

За онтогенетичною періодизацією С. Рубінштейна [6], дитячий вік з 14 до 16/17 років називається другим періодом юності, або власне юності.

В. Моргун та Н. Ткачова [5] вік від 15 до 17 років вважають старшим підлітковим. Вони виокремлюють такі критерії цього віку:

- 1). соціальна ситуація розвитку (старший підліток → ровесники);
- 2). провідна діяльність (навчально-професійна);

3). особистісне новоутворення (відчуття самотності, перше кохання).

Вважаємо, що у психічному розвитку дитинства найвища ступінь якісних змін відбувається у старшому шкільному віці. Причому накопичувальні процеси залишаються на останньому плані, а пріоритетним стає творчий розвиток школяра.

На основі аналізу різноманітних періодизацій дитинства, ми переконалися, що для учнів старшого шкільного віку (15-17 років) характерна загальна готовність до активного саморозвитку, складовою якого є творчий підхід до оточуючої дійсності.

Згідно багатьох періодизацій, значна частина старшокласників належить до підліткового віку, втілюючи в собі його особливості. Тому важливою передумовою творчого розвитку старшокласників є врахування психологічних закономірностей розвитку підлітків. Психічна діяльність підлітків тісно пов'язана зі змінами форм та операцій мислення. Під час засвоєння наукових дисциплін використовуються не лише досягнення мислення учнів, а й створюються умови для подальшого розвитку мислення, без чого оволодіння новим змістом шкільних предметів неможливе.

Швидкість розвитку мислення підлітка залежить від змісту й складності об'єктів пізнавальної діяльності, характеру розумових завдань. У підлітковому віці удосконалюються такі мислительні реакції, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, утворення понять і оперування ними. Характерна особливість розвитку мислення – уміння абстрагуватися. Мислення підлітка з конкретно-понятійного поступово стає абстрактно-понятійним. Розвивається здатність конкретизувати абстрактні поняття, розкривати їх зміст у конкретних образах, уявленнях. Досить важливим у розумовій діяльності підлітків є формування в них певної супідрядності і системності понять. Значні досягнення підлітків у розвитку їх міркувань і умовиводів.

Міркування – це розгорнуті складні ланцюги взаємопов'язаних, логічно впорядкованих суджень. Умовиводи є більш аргументованими, доказовими.

Учні обґрунтовують свої судження, доводять правильність чи помилковість певних положень, роблять узагальнені висновки.

Удосконалення способів мислення пов'язане з формуванням у підлітків здатності усвідомлювати свій процес мислення, звертати увагу на власний процес роздумування, стежити за його послідовністю, контролювати.

Г. Костюк зазначає: «У підлітків поступово формуються такі якості мислення, як послідовність, гнучкість, точність, самостійність, критичність. Вони виявляються в тому, наскільки доказово, системно викладають учні свої думки, зберігаючи їх логічність, зв'язність і стрункість, як переходять від одного виду розумової діяльності до іншого, якої допомоги потребують у розв'язанні задач різної складності. Самостійність мислення виявляється в спроможності підлітка розв'язувати задачі, доступні для учнів даного віку, без сторонньої допомоги розібратись у нових фактах, явищах, подіях, спираючись на конкретні знання. Самостійність тісно пов'язана з критичністю, з прагненням підлітка мати власне судження з певних питань, свою думку про ті чи інші явища, не покладатися повністю на авторитет учителя, батьків. Підліток схильний до дискусій, категоричних тверджень чи заперечень» [2, с. 60].

Загалом же як кількісно, так і якісно більшість старшокласників вступають до періоду юності, причому, саме на час навчання в старших класах для них він має завершитися остаточно. Цей період є особливим у становленні особистісної зрілості, оскільки саме в цьому віці накопичуються психічні і фізичні резерви, що підводять молоду людину до її генетичної форми у період дорослості. Психолого-педагогічні дослідження виявляють, що конституціональним у становленні особистості старшокласника є соціальне самовизначення – пріоритетна спрямованість та мотиви діяльності, від змісту і характеру яких залежить успішність творчої навчальної діяльності.

Важливою рисою юності є кардинальна перебудова всієї мотиваційної сфери особистості, що призводить до переорієнтації її з переважно

зовнішньої детермінації в особистісному розвитку до самодетермінації, самоактуалізації і самовиховання. Якщо раніше соціальною ситуацією розвитку і провідною діяльністю визначались в основному характер розвитку особистості і характер особистісних новоутворень, то зараз і сама особистість на основі сформованих у неї новоутворень здатна більш вільно і самостійно визначати, обирати, будувати свою соціальну ситуацію розвитку і провідну діяльність.

Старший шкільний вік – це пора становлення поглядів і переконань, формування світогляду. Здійснюється пошук змісту життя взагалі та власного існування. Старшокласники переходять до систематичного засвоєння теоретичних основ різних навчальних дисциплін. Для навчального процесу у старших класах характерні систематизація і узагальнення знань з різних предметів, встановлення змістовних міжпредметних зв'язків, що створює підґрунтя для оволодіння найбільш загальними законами природи, суспільного життя і пізнання. Все це призводить до формування в учнів узагальненої і систематизованої наукової картини світу, наукового світогляду.

Старший шкільний вік – це вік формування власних поглядів і ставлення, пошуків власного самовизначення. Саме в цьому виражається самостійність старшокласників. Старшокласник прагне, щоб його вважали дорослим, визнавали його оригінальність, його право на індивідуальність.

Характерна особливість особистості старшого школяра – ріст його самосвідомості. Рівень самосвідомості визначає і рівень вимог старшокласників до навколишніх і до самих себе. Вони стають більш критичними і самокритичними. Високий рівень самосвідомості, в свою чергу, приводить до самовиховання. Але самовиховання старших школярів стикається з великими труднощами, оскільки цьому віку властиві серйозні протиріччя. Найбільш типові з них такі:

– прагнення виявляти волю зусилля у самовихованні і в той же час не завжди позитивне ставлення до конкретних прийомів самовиховання, які рекомендують дорослі;

– бажання формувати стійкість, витримку, і в той же час вияв старшокласниками дитячої безпосередності, імпульсивності в поведінці, мові.

Навчальна діяльність є основним видом діяльності старшого школяра. У юнацькому віці, порівняно з підлітками, цікавість до навчання підвищується. Це пов'язано з формуванням нової мотиваційної структури учіння. Важливе місце займають мотиви, пов'язані з самовизначенням і підготовкою до самостійного життя. Ці мотиви набувають особистісного змісту і стають дієвими. З'являється інтерес до змісту та процесу учіння.

Поряд з інтересом до фактів, у старшого школяра проявляється цікавість до теоретичних проблем, методів наукового дослідження, до самостійної пошукової діяльності з вирішення складних задач. Для старшокласників характерна вибірковість пізнавальних інтересів, що часто пов'язана з життєвими планами, професійними намірами, які в свою чергу забезпечують формування навчальних інтересів, змінюють ставлення до навчальних інтересів.

Для мотиваційної сфери старшого школяра характерне поєднання широких соціально-пізнавальних мотивів, що полягають у навчальному процесі. У старшому шкільному віці найважливіше місце займає довільна мотивація, тобто учень все частіше керується свідомо поставленою метою, своїми намірами.

Старшокласники краще усвідомлюють своє ставлення до учіння, причини, що обумовлюють їх навчання. Самокритичність старших школярів є передумовою потреби в самоосвіті, бажання змінити свої риси характеру та інтелектуальні можливості. Успішна робота з самоосвіти та самовдосконалення тісно пов'язана з рівнем самооцінки старшого школяра. Диференційована самооцінка передбачає чітке усвідомлення і виділення тих

областей, у яких можуть бути досягнуті високі результати, і тих, у яких людина не може претендувати на високі результати, чітко виділення своїх сильних і слабких сторін.

Потреба в самовизначенні спонукає старшого школяра систематизувати і узагальнювати свої знання про себе. Юнаки та дівчата прагнуть глибше розібратись у власному характері і своїх почуттях, у своїх діях і вчинках, правильно оцінювати свої особливості. Формування світогляду, самостійності суджень, підвищення вимог до морального образу людини, формування самооцінки, бажання самовиховання – новоутворення, що проявляються в особистості старшого школяра.

Оскільки в даному віці народжується життєва перспектива, формується моральне самовизначення, самооцінка, то це свідчить про те, що школяр постійно порівнює себе з іншими однолітками, старшими учнями, дорослими. Тут і треба звернути увагу батькам, учителям, психологам, щоб це порівняння не призводило до розвитку заздрості і власної бездіяльності.

Отже, на основі аналізу літературних джерел, досліджень різних науковців, оцінки думок опитуваних, переконані, що за змістом заздрість у старшому шкільному віці – це почуття неоднозначне, яке полягає у:

1) сприйнятті суб'єктом переваг, досягнень інших (духовних, соціальних, матеріальних) як загрози цінності свого Я і супроводжується психофізіологічними механізмами, що негативно впливають на емоційний стан, та здоров'я людини;

2) прагненні суб'єкта розділити переваги, досягнення оточуючих, беручи їх за приклад для власного самовдосконалення, та відчутті, що він здатен досягти більшого.

Структура розвитку заздрості старшокласника передбачає такі компоненти (див. рисунок 1):

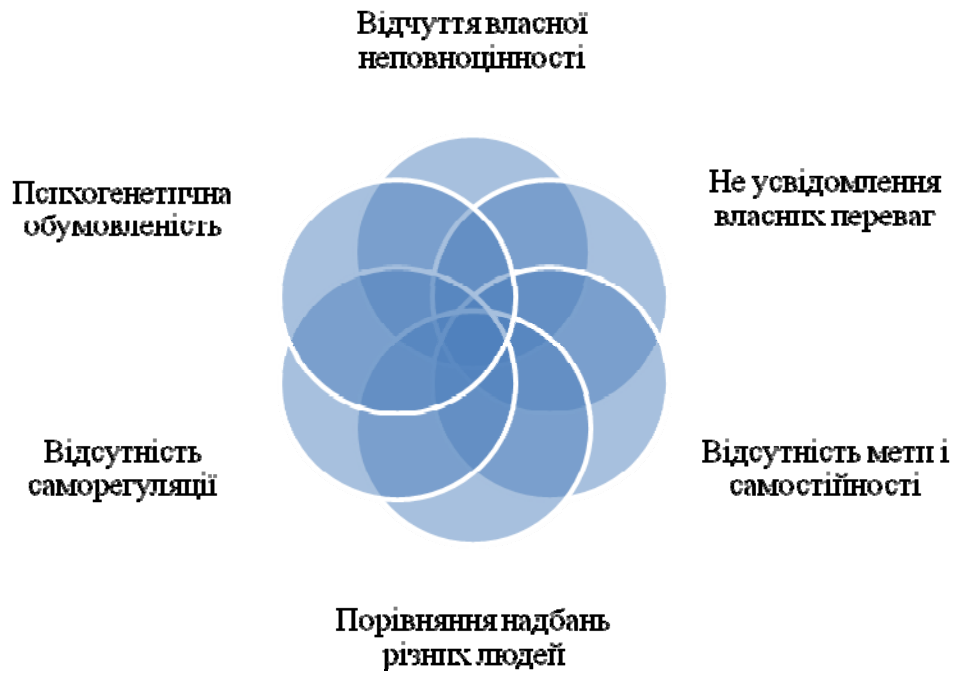

Рис. 1 Структура розвитку заздрості старшокласників

Формула уникнення заздрості, як проблеми особистості у старшому шкільному віці:

$$УЗО = ПВП + РВП + М + ВС + НІ,$$

де: УЗО – уникнення заздрості особистості; ПВП – почуття власної повноцінності; РВП – розуміння власних переваг; М – мета, яку ставить особистість перед собою; ВС – володіння саморегуляцією; НІ – відсутність постійних порівнянь себе з іншими.

На основі визначеного змісту та структури розвитку заздрості розроблено рекомендації для її уникнення, що пояснюють зміст вище розглянутої формули уникнення заздрості особистості (УЗО):

- 1) виховувати почуття власної повноцінності;
- 2) звертати увагу на власні переваги;
- 3) ставити перед собою мету і самостійно досягати бажаного результату.
- 4) старатися не порівнювати надбання різних людей;

5) у разі відчуття безпорадності перед власною заздрістю (відсутність саморегуляції) детально ознайомитися з інформацією про негативний вплив психофізіологічних процесів, що її обумовлюють, на організм заздрісника.

Психокорекційна формула трансформації заздрості особистості у поштовх до дій для власного вдосконалення:

$$ТЗО = ПВП+РВП+М+ ВС+ П+Т,$$

де: ТЗО – трансформація заздрості особистості; ПВП – почуття власної повноцінності; РВП – розуміння власних переваг; М – мета, яку ставить особистість перед собою; ВС – володіння саморегуляцією; П – порівняння себе з іншими; Т – творчість.

Згідно формули трансформації заздрості особистості (ТЗО) пропонуємо рекомендації для педагогів та практичних психологів:

- 1) виховувати почуття власної повноцінності;
- 2) звертати увагу на власні переваги;
- 3) ставити перед собою мету і самостійно досягати бажаного результату;
- 4) старатися не порівнювати надбання різних людей, а у випадку порівняння:
 - А) не перебільшувати значення певного роду відмінностей;
 - Б) максимально використовувати його для власного самовдосконалення;
- 5) реалізувати власний творчий потенціал.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, заздрість можна розглядати як проблему в освітньому середовищі, що може негативно впливати на взаємовідносини, емоційний стан, та здоров'я учнів. Але заздрість може бути механізмом, поштовхом до дій для самовдосконалення, та відчуття можливостей досягти кращого.

Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку заздрості. Воно може бути продовжене, наприклад, у напрямку порівняння

проявів заздрості на різних вікових етапах в освітньому середовищі, та пошуку шляхів конструктивного розв'язання проблеми заздрості.

Список використаних джерел:

1. Выготский Л. С. Проблемы возрастной периодизации детского развития / Л. С. Выготский. – Вопр. Психол., – 1972, – № 2. – С. 114-123.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк / Під. ред. Л. М. Проколієнко; Упор. В. В. Андрієвська та ін. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
3. Короткий тлумачний словник української мови (Уклад. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька) – К. : Рад. Школа – 1978. – 296 с.
4. Куттер Петер «Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психоанализ страстей» / Петер Куттер // Перевод с немецкого. С. С. Панкова. – СПб.: Б.С.К., 2004.
5. Моргун В. Ф., Проблема периодизации развития личности в психологии / В. Ф. Моргун, Н. Ю. Ткачева // Учебное пособие. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 84 с.
6. Рубинштейн С. Л. Воображение / С. Л. Рубинштейн // Основы общей психологии. – СПб., 1999. – С. 295-308.
7. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.

Usually jealousy is seen as destructive phenomenon that we do malicious actions aimed at eliminating another success. Emerging with negative emotions, and sometimes outright aggression on the object of envy, leading to the development of envious neurotic symptoms. Often success is recognition of another's stimulus competition and enhance creativity. Therefore, it is important to look more closely psychologists and educators on the manifestation of emotions in participants in the educational process educational institutions.

Key words: development envy, personality, education, feelings correction.

С.П. Яланська. Проблема розвитку заздрості у старшокласників

Яланська Світлана Павлівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Розкрито зміст та структуру поняття «заздрість». За змістом заздрість – це почуття неоднозначне, яке полягає у: сприйнятті суб'єктом переваг, досягнень інших (духовних, соціальних, матеріальних) як загрози цінності свого Я і супроводжується психофізіологічними механізмами, що негативно впливають на емоційний стан, та здоров'я людини; прагненні суб'єкта розділити переваги, досягнення оточуючих, беручи їх за приклад для власного самовдосконалення, та відчутті, що він здатен досягти більшого.

На основі визначеного змісту та структури заздрості розроблено рекомендації для її уникнення:

- 1) звертати увагу на власні переваги;*
- 2) ставити перед собою мету і самостійно досягати бажаного результату;*
- 3) старатися не порівнювати надбання різних людей, а у випадку порівняння:
 - а) не перебільшувати значення певного роду відмінностей;*
 - б) максимально використовувати його для власного самовдосконалення;**
- 4) виховувати почуття власної повноцінності;*
- 5) реалізувати власний творчий потенціал.*

Заздрість можна розглядати як проблему в освітньому середовищі, що може негативно впливати на взаємовідносини, емоційний стан, та здоров'я учнів. Але заздрість може бути механізмом, поштовхом до дій для самовдосконалення, та відчуття можливостей досягти кращого.